

De post-industriële samenleving

DR. A. DARSONO

Inleiding

In de jaren zestig anticipeerden futurologen als Bell en Touraine op de komst van de post-industriële maatschappij, een maatschappij waarin de overgrote meerderheid van de beroepsbevolking niet meer in de industrie werkzaam zal zijn 1). Vooral Bell verwachtte dat die komende samenleving een heel mooie samenleving zou zijn. Eind jaren zeventig deed de economische crisis haar intrede, die het samenleven minder mooi maakte. Daardoor meenden velen dat daarom ook de post-industriële samenleving wel niet zal komen. Een vergissing, omdat de huidige economische crisis kan worden gezien als voorbode van de komst van de post-industriële samenleving. Die komst trekt zich overigens heel weinig aan van de regressieve reactie van degenen die een aarzelend toekomstgericht denken weer haastig verruilen voor een achterhaald traditioneel denken. Regressie, weten de psychologen, is een veelvuldige reactie van mensen op een crisissituatie.

Omdat wij ons niet tot een dergelijke regressie willen laten verleiden, zullen wij blijven vasthouden aan de komst van de post-industriële samenleving. De tekenen zijn, dunkt ons, onmiskenbaar. Niet alleen de industriële, maar ook de dienstverlenende sector is bezig in een steeds sneller tempo arbeidsplaatsen af te stoten. Er zijn er die menen dat dit slechts een voorbijgaand verschijnsel is, waarbij zij wijzen op de huidige stagnatie in deze uitstoot door het optreden van economische groei in de beide sectoren. Die uitstoot is echter niet het gevolg van economische conjunctuur, maar van technologische innovatie. Veel van de arbeidsplaatsen waarop nu nog mensen zitten, zullen straks door robots worden bezet. Die herbezetting is de reden van de uitstoot. Fabrieken, kantoren, vervoer- en grootwinkelbedrijf kunnen het straks af met een minimale menselijke bezetting. Natuurlijk kunnen wij de technologische ontwikkelingen negeren en zelfs tegenhouden; dan wordt onze samenleving inderdaad geen post-industriële samenleving, maar een derde-wereldsamenleving.

Toekomstsimulatie

Laten wij daarom eens een post-industriële samenleving simuleren, waarin het grootste deel van de beroepsbevolking is verdwenen uit de fabrieken en de kantoren, en een paar van de maatschappelijke gevolgen daarvan onder ogen zien. Gesteld dat wij voor de produktie van een gegeven hoeveelheid produkt thans een bepaald aantal mensuren nodig hebben en dat wij door technologische innovatie, zeg robotisatie, het aantal benodigde mensuren voor die hoeveelheid produkt tot op 10% kunnen terugbrengen. Zo er geen arbeidstijdverkorting en herverdeling van werk plaatsvindt, loopt daardoor ook het aantal werknemers terug tot 10% van de huidige beroepsbevolking. Deze terugloop is niet meer te compenseren door stijging van het nationale produkt, dus economische groei, omdat wij in dat geval alleen de robots op een hoger toerental behoeven te zetten. Anders gezegd, een gerobotiseerd bedrijf is geheel of vrijwel geheel inelastisch geworden ten opzichte van de hoeveelheid produktie.

Bezien wij nu een bepaald maatschappelijk gevolg van deze post-industriële produktiewijze, en wel een cultureel gevolg. Het blijkt dat niet de actieve mensen harder moeten werken om in het onderhoud van het groeiend aantal inactieven te moeten voorzien — zoals veelvuldig wordt aangenomen 2) — maar dat de robots op hogere toeren moeten draaien. Het gevaar van de onjuiste opvatting is dat de actieve

mensen daaraan een grond kunnen ontleen voor bepaalde voorrechten. Zo'n voorrecht kan zijn het alleenrecht op koopkracht voor de actieven. Natuurlijk, er kan een verzorgingsstaat blijven bestaan waarin via belastingen en premies een deel van de koopkracht van de actieven wordt overgedragen aan de niet-actieven. Maar de niet-actieven moeten zich wel bewust blijven van die overdracht en van de „offers" die de actieven voor hen brengen. Zeker behoort het in een rechtvaardige verzorgingsstaat ook zo te zijn dat de actieven altijd meer, zelfs duidelijk meer, koopkracht hebben dan de niet-actieven. Wij zullen deze stelling van de actieven het industrieel principe noemen. Dit is geen economisch, maar een ethisch principe.

Kant heeft aan dergelijke ethische principes, door hem categorische imperatieven genoemd, de eis gesteld dat zij altijd en overal geldig kunnen zijn 3). Een imperatief die dat niet is, is hooguit een ethisch principe van de tweede orde, een afgeleide, of hypothetische imperatief. Voor historici en sociologen zal het niet moeilijk zijn het industrieel principe als een, hooguit, hypothetische imperatief aan te merken. Dat wil zeggen, het principe is geldig in een bepaalde samenleving, in een bepaald historisch tijdperk, zoals de industriële samenleving. In een post-industriële samenleving is het principe niet meer geldig, zo min als in een industriële samenleving het monarchale principe geldig is, dat zegt dat een monarch zich de eigendommen van zijn onderdanen mag toeëigenen omdat hij door goddelijke uitspraak daartoe is gerechtigd. Het industrieel principe verliest in de post-industriële samenleving zijn geldigheid, niet omdat wij dat principe dan op ethische gronden afwijzen, maar omdat dat principe, indien tot gelding gebracht, de economie van die samenleving in het ongereede zal brengen en daarmee het bestaan van die samenleving zelf. Het principe werkt, om met de sociologen te spreken, maatschappelijk disfunctioneel.

Economie van de overvloed

In de tweede helft van de jaren vijftig schreef Galbraith zijn beroemde boek *Affluent society* 4). Daarin dringt hij bij herhaling aan op een nieuwe manier van economisch denken. Terecht, want nog steeds baseren de economen hun theorieën op de schaarste aan produkten. Dat betekent, dat waar geen schaarste is, zoals in de tropen aan zonneshijnsel, er geen economie, en ook geen economische kennis, behoeft te zijn. Het schaarstedenken lijkt bij economen echter onuitvoerbaar. Economische problemen worden geïnterpreteerd in termen van schaarste. Zo vertellen velen van hen ons dat wij aan het verarmen zijn, dat er een schaarste is aan goederen en diensten. En dat terwijl machines en apparaten staan te verroesten en een groot deel van de beroepsbevolking werkloos is. Stilstaande machines en werkloze werkkrachten zijn geen tekenen van schaarste, maar van overvloed. In de post-industriële samenleving zal die overvloed nog toenemen en, als ons economisch denken en ons sociaal-economisch stelsel niet veranderen, zullen steeds meer machines, apparaten, automaten en robots stilstaan, en zal volgens onze simulatie 90% van de beroepsbevolking werkloos rondlopen.

1) D. Bell, *De komst van de post-industriële samenleving*, Deventer, Kluwer, 1974. A. Touraine, *Post-industriële maatschappij*, Baarn, 1975.

2) Zie het WRR-rapport *Maken wij er werk van?*, nr. 13, 1977.

3) I. Kant, *Metaphysik der Sitten*.

4) J.K. Galbraith, *Economie van de overvloed*, Spectrum, Utrecht.

Dit wordt dan teweeggebracht door het laten gelden van het industrieel principe. Als alleen de actieve mensen koopkrachtig zijn, zet hun slinkend aantal steeds meer geroobotiseerde bedrijven stil. Dat de niet-actieve meerderheid van de bevolking dit niet zal toestaan, ligt in de verwachting. Dat deel is nu nog in de minderheid en onderschrijft in meerderheid zelf nog het industrieel principe. Daarom willen zij werk. Wat zij echter alleen behoeven te willen, is koopkracht, niet door middel van een uitkering van de verzorgingsstaat, waarin zij objecten zijn van de goedgeefheid van de actieven, maar door middel van een betaling door de bedrijven omdat zij economische subjecten zijn. Onder een economisch subject verstaan wij een onderdeel van het economisch stelsel dat door zijn economische rol bijdraagt aan het goed functioneren van dat stelsel, want, en dat moet de grondregel van het nieuwe economische denken zijn, van de economie van de overvloed: in de post-industriële samenleving is de klemtoon van het economisch handelen verschoven van de produktie naar de consumptie, van de werkkraft naar de koopkracht. De robots werken voor ons, zoals de slaven werkten voor de Romeinen, waarbij de robots het voordeel hebben dat zij niet in opstand komen. Vele economen, bijna alle politici en het grootste deel van de publieke opinie kunnen deze verschuiving niet vatten en nemen die daarom ook liever niet waar.

Inkomen als koopkracht

Vatten wij, voor de dramatiek, de maatschappelijke gevolgen van de werking van het industrieel principe nog eens samen. Door de technologische innovatie neemt de produktie blijvend toe en neemt het aantal mensuren daarvoor benodigd, gestaag af. Blijft het industrieel principe werkzaam, dan accumuleert de koopkracht zich bij een steeds geringer aantal actieven. Daartegenover daalt de koopkracht van een steeds groeiend aantal niet-actieven tot nul (in onze simulatie wel te verstaan). Als de behoeften van de actieven zijn bevredigd, houdt hun consumptie op en zetten zij de rest van hun koopkracht, hun niet bestede inkomen, om in besparingen. Die besparingen blijven improductief, tenzij zij als niet-terugvorderbare kredieten worden verstrekt aan de niet-actieven. Los daarvan blijft de produktieve capaciteit toenemen vanwege de voortgaande technologische innovatie. De kloof tussen deze produktieve capaciteit en de consumptie wordt steeds groter, naarmate het aantal actieven afneemt. De disfunctionaliteit van het industrieel principe blijkt uit deze groeiende kloof tussen produktieve capaciteit en consumptieve vraag; de actuele koopkracht, de consumptie, daalt, al blijft de potentiële koopkracht, consumptie plus besparingen, misschien gelijk.

Wij spreken hier van produktieve capaciteit en niet van produktie, want de laatste zal zich gaan aanpassen aan de dalende consumptie. Wij kunnen daarom ook zeggen dat er een groeiende kloof ontstaat tussen produktieve capaciteit en produktie. De overheid van een industriële samenleving kan deze kloof niet laten bestaan, zoals de overheden van feodaal-agrarische samenlevingen dat wel kunnen, die vruchtbare landbouwgronden onbebouwd laten, terwijl een groot deel van de bevolking om landbouwprodukten vraagt.

Als een industriële overheid niet wil ontaarden in een feodale overheid, moet zij de consumptie vergroten door de niet-actieven inkomen te verschaffen. Als zij hiervoor niet kan beschikken over de besparingen van de actieven staat haar hiervoor nog slechts één weg open: het drukken van geld voor de niet-actieven. Anders gezegd, de overheid treedt op als inkomensverschafster van de niet-actieven, om wille van de consumptie. De geldvermeerdering leidt tot ontwaarding van de besparingen van de actieven. Gaan deze, als gevolg hiervan, hun tegoeden opnemen en in omloop brengen, dan veroorzaken zij meer inflatie. Willen zij inflatie voorkomen, dan moeten zij of hun besparingen niet in omloop brengen, of deze als niet-terugvorderbare kredieten verstrekken aan

de niet-actieven. Beide komen op hetzelfde neer: de actieven kunnen niet beschikken over hun besparingen. Dit is een paradoxale, nee, een absurde situatie.

Deze situatie kan alleen worden voorkomen als wij het industrieel principe buiten werking stellen. Dat houdt in dat de koopkracht niet meer wordt verdiend door ruil tegen werkkraft, maar dat ze, voor actieven zowel als voor niet-actieven, wordt gegarandeerd door de overheid. Doordat deze kan beschikken over de hoeveelheid geld die in omloop is, kan zij daardoor tevens de prijzen beheersen. Noemen wij dit het koopkrachtprincipe, dan is de werking daarvan functioneel in een post-industriële samenleving.

Moraal

Het voorgaande was een toekomstsimulatie. Niet meer dan een schets daarvan, want wij hebben het gebeuren niet gekwantificeerd. De z.g. post-industriële samenleving laat misschien niet lang op zich wachten, als zij al niet gekomen is. Het laatste is waarschijnlijk. De snelheid van haar komst hangt samen met de snelheid van de technologische innovatie. Toont die snelheid een exponentiële versnelling, d.i. — de produktiviteit neemt exponentieel toe —, dan kan de post-industriële samenleving morgen voor onze deur staan. Hoe dicht voor onze deur kunnen wij aflezen aan de kloof tussen produktieve capaciteit en produktie.

A. Darsono